

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ**

Хайдарали МУҲАМЕДОВ

**ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР
ДАВЛАТИ ВА ҲУҚУҚИ ТАРИХИ**
(Ўрта асрлар давлати ва ҳуқуқи тарихи)

II қисм

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
томонидан ҳуқуқ йўналиши ва тарих йўналиши бўйича Олий
ўқув юртлари талабалари учун дарслик сифатида тавсия етилган**

Тошкент-2003

**67.3
М 96**

**УДК 340(09) (100)
ББК 67. 3я73**

Масъул мухаррир: А.Х.Саидов, ҳуқуқшунослик фанлари доктори, профессор.

Такризчилар: Ш.З.Ўразаев, ҳуқуқшунослик фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг академиги.

Ҳ.Б.Бобоев, ҳуқуқшунослик фанлари доктори, профессор,

О.Т.Хусанов, ҳуқуқшунослик фанлари доктори, профессор,

Мухамедов Ҳ. Хорижий мамлакатлар давлати ва ҳуқуқи тарихи:(Ўрта асрлар давлати ва ҳуқуқи тарихи): Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик/Масъул мухаррир: А.Х.Саидов. Қисм 2. - Т.: Тошкент Давлат юридик институти нашриёти, 2003. - 480 бет.

Сарлавхада: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги.

Дарслик «Хорижий мамлакатлар давлати ва ҳуқуқи тарихи» фани дастури асосида ҳуқуқий ва тарихий фанларнинг энг сўнгги ютуқларини ҳисобга олган ҳолда ёзилди. Унда ўрта асрларда Ғарбий, Марказий ва Шарқий Европа мамлакатлари: Франклар давлати, Франция, Германия, Англия, Византия, Россия ҳамда Шарқ мамлакатларидан Араб халифалиги, Хитой, Япония ва Ҳиндистонда давлат ва ҳуқуқнинг ривожланиши хусусиятлари ва қонуниятлари хронологик изчилликда ёритилди. Дарслик олий ўқув юртларининг ҳуқуқ, тарих йўналишлари талабалари, магистрлари, ўқитувчилари ва жаҳон мамлакатлари давлатчилиги ва ҳуқуқи тарихи билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммаси учун мўлжалланган.

© Ҳайдарали Мухамедов.

© Тошкент Давлат юридик институти, 2003 й.

СЎЗ БОШИ

Маълумки, тарихшунослик илмида ўрта асрлар тарихи узоқ даврни - милоднинг V-XVII асрларини ўз ичига олиб, уни дунё халқларининг деярли хаммаси ўз бошидан кечирган. Қадимги дунё давлати ва ҳуқуқи тарихида кўриб чиқилганидек, қадимги дунё қулдорлик жамияти Шарқ дунёсида вужудга келиб, Миср, Бобил, Ҳиндистон, Хитой мамлакатларида ўзининг юксак тараққиётига еришган. Унинг сўнгги даврида юксак ривожланиш маркази аста-секин Ғарб дунёсига кўчди.

Феодализм жамияти еса худди шу инсоният маданияти тарихида муҳим ўрин тутган Европа мамлакатларида айниқса тез ривожланиб, катта муваффақиятларга еришди. Биз қулдорлик жамияти Ғояларининг юкса-лишини, унда пайдо бўлган қарама-қаршиликларни, унинг таназзулини милоднинг V асридан бошлаб, асосан, Рим қулдорлик империяси мисолида ўрганамиз. Ўрта асрлар тарихидаги енг муҳим воқеалар қаторида христиан ва ислом динларининг пайдо бўлиши ва кенг тарқалишини алоҳида таъкидлаш лозим.

Ғарб мамлакатлари феодал жамияти, давлатчилиги ҳамда ҳуқуқшу-нослигида христиан динининг ҳукмрон динга айланиши қанчалик ахамият касб етган бўлса, ислом динининг яратилиши ва тарқалиши ҳам Шарқ дунёсидаги юксак маданиятнинг вужудга келишида шунчалик хисса қўшди. Ўрта асрлар Ренесанси, Уйғониш даврининг жаҳон халқлари мада-ниятига қўшган хиссаси бениҳоя катта.

Ўрта асрларда дунёнинг турли қисмларида кўпдан-кўп ва турли ижтимоий-иқтисодий, давлат-ҳуқуқий жараёнлар содир бўлган. Бу даврда феодализмнинг бутун дунё миқёсида ўрнатилиши қулдорлик ва айниқса, ибтидоий-жамоа тузумига нисбатан прогрессив ходиса бўлди.

Феодализмнинг келиб чиқиши дунёнинг турли минтақаларида мазму-ни, шакли ва пайдо бўлиш вақти бўйича турлича юз берган. Дастлаб қадимги сивилизатсия марказлари ва тегишлича давлатлар: Хитойдаги Хан подшолигида, Ҳиндистондаги Гупталар давлатида, Ўрта Осиёдаги Кушон подшолигида, Ерондаги Сосонийлар подшолигида ва Месопатамияда аста-секин янги ишлаб чиқариш усули ривожланди. Европада еса аввало кечки Рим империясида

кулчилик муносабатлари емирилди ва илк феодал элементлар туғилди.

Баъзи халқлар феодализмга ва феодал давлатга бевосита ибтидоий-жамоа тузумидан кулдорликни четлаб ўтган. Бу жараён келт, герман, славян, турк, мўғул ва кўпгина бошқа қабилаларда юз берган. Мазкур халқлар мамлакатларининг табиий шароитлари қадимги цивилизация минтақалариникига қараганда анча ноқулай еди. Бу халқларда ишлаб чиқарувчи кучлар ортиқча махсулотнинг пайдо бўлишини таъминлаш даражасига еришган пайтда уларда аҳолининг ўсиши бошланган, синфий жамият ва давлатнинг туғилиши сезилиб қолган.

Феодализм асосларининг шаклланиши кулдорлик ва уруғдошлик жами-ятлари негизларида вужудга келган “илк феодал” элементларни синтез қилиш йўли билан ҳам амалга ошган. Бу ҳолат собиқ Рим империясининг қўшни қабилалар томонидан босиб олинган провинцияларида юз берган еди. Бу ерларда, бир томондан, кулдорлик муносабатларининг, иккинчи томондан, босқинчи қабилаларда уруғчилик муносабатларининг емирилиши натижасида илк феодал элементларнинг шаклланиши юз берди.

Босқинчи қабилалар Римдаги дастлабки феодал муносабатларга дуч келиб унга мослашиб кетган еди. Феодализмнинг вужудга келиши инсоният тараққиётининг дастлабки давларида ишлаб чиқарувчи кучларнинг умумий тараққиётида ижобий рол ўйнади. Лекин жараённинг салбий томони босқинчи қабилалар томонидан ишлаб чиқарувчи кучларнинг анча издан чиқарилганлигида, натурал хўжаликка қайтишда, аҳолининг катта қисми умумий маданий-маърифий даражасининг анча пасайганлигида намоён бўлди. Бунинг оқибатлари узоқ вақт мамлакат ривожига салбий таъсир кўрсатди ва фақат бир неча асрлар мобайнидагина тугатилди.

Шунинг учун XV-XVII асрлардаги Европанинг гуманист олимлари бу вақтни Европа тарихининг “тонготари” деб ҳисоблаб, уни Антик ва Уйғониш давлари оралиғидаги “ўрта” давр деб атайдилар. Оқибатда, “ўрта асрлар” деган ибора келиб чиқиб, у тарих фанида V-XVII асрларга нисбатан қўлланиладиган бўлиб қолди.

Тарих фанида ўрта асрларни феодализм¹ даври деб аташ ҳам қабул қилинган.

¹ «Feodalizm» iborasi birinchi marta 1789 yilgi Fransiya burjua inqilobi davrida fransuz adabiyotlarida qo'llanilgan va eski german termini «fedum»dan kelib chiqib, yer mulki ma'nosini anglatadi.

Ушбу дарслик муаллиф томонидан 1999 йилда еълон қилинган Хорижий мамлакатлар давлати ва ҳуқуқи тарихи (Қадимги дунё давлати ва ҳуқуқи тарихи) II қисм дарслигининг мантиқий давоми ҳисобланади. Кези келганда шуни таъкидлаш жоизки, у 2000 йилнинг энг яхши дарсликларидан бири сифатида республика танловида совринга сазовор бўлган еди.

Ўрта асрлар давлати ва ҳуқуқи тарихига бағишланган мазкур дарслик-да Ғарбий, марказий ва шарқий Европа мамлакатларидан Франклар давлати, Франция, Германия, Англия, Византия ҳамда Россияда, Шарқ мамлакатларидан Араб халифалиги, Хитой, Япония ва Ҳиндистонда ўрта асрлардаги давлатчилик тарихи, ҳуқуқнинг ривожланиши масалалари батафсил ва изчил, хронологик тартибда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан тасдиқланган дастур асосида баён қилинади. Бунда ҳар бир мамлакатнинг давлат ва ҳуқуқи ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари, туркум мамлакатлар давлати ва ҳуқуқи ривожланишининг умумий қонуниятларини ёритишга ҳаракат қилинади.

Дарсликни ёзишда фаннинг энг сўнгги ютуқларидан, жуда кўп ҳуқуқшунос олимларнинг асарларидан, ўқув қўлланмалари, дарсликлар, тари-хий-ҳуқуқий ёдгорликлардан фойдаланилди. Ушбу дарслик ўзбек тилида биринчи ишлардан бўлганлиги сабабли айрим камчиликлардан холи бўлмас-лиги мумкин. Умид қиламизки, китобхонлар бу ҳақдаги ўзларининг холисона фикр ва мулоҳазаларини муаллиф билан самимий баҳамлашадилар.